

W obliczu Zagłady

Część II. Bierni świadkowie

1. Zaprezentuj uczniom materiał audiowizualny z kolekcji USC Shoah Foundation Institute: relacja 2 – *W obliczu Zagłady. Bierni świadkowie* (części 1–3: fragmenty relacji Marii Szarach, Lili Lam-Nowakowskiej i siostry Marii Górskiej) i na jego podstawie przedyskutujcie następujące kwestie:
 - Na podstawie relacji Marii Szarach i Lili Lam-Nowakowskiej powiedz, w jaki sposób mieszkańcy Warszawy reagowali na powstanie w getcie. Jakie można było wtedy usłyszeć na ulicy komentarze?
 - Jak sądzisz, dlaczego ludzie na ulicy wyrażali aprobatę dla działań Niemców, którzy likwidowali getto warszawskie?
 - Jak sądzisz, dlaczego kobiety w tramwaju komentowały, że „właściwie jedyne, co dobrego Hitler zrobił, to że pozbędziemy się Żydów”?
 - Dlaczego popierały prześladowania w getcie?
 - Jak Maria Szarach i Lila Lam-Nowakowska postrzegają to zachowanie?
 - Opisz postępowanie tych ludzi i zastanów się, z czego mogło wynikać.
 - Jak mógłbyś się czuć, będąc wtedy na ich miejscu?
 - Czy są ci znane inne sytuacje, kiedy jedni ludzie cierpią, a inni są obojętni lub nawet cieszą się z nieszczęścia tamtych?
 - Jaki wpływ tragedia getta wywarła na siostrę Andrzeję, Marię Górską, która była świadkiem jego likwidacji?
 - Dlaczego uważa ona, że wybuch powstania w getcie był dla niej jednym z najtragiczniejszych momentów w życiu?
2. Zaprezentuj uczniom na folii fotografię karuzeli na placu Krasieńskich w Warszawie (załącznik 14) i poproś, by przeczytali fragment wiersza Czesława Miłosza pt. *Campo di Fiori* (załącznik 8). Wiersz ten może także odczytać na głos nauczyciel lub jeden z uczniów. Następnie poproś ich, by spróbowali odpowiedzieć na pytania:
 - Zastanów się, dlaczego Czesław Miłosz za motyw przewodni wiersza wybrał karuzelę. Co chciał w ten sposób osiągnąć?
 - Dlaczego plac Krasieńskich autor porównał do Campo di Fiori? Co łączy te place?
 - Wyobraź sobie, że jesteś jednym z dzieci na karuzeli. Opowiedz, co widzisz po drugiej stronie muru.

W obliczu Zagłady

Część II. Bierni świadkowie

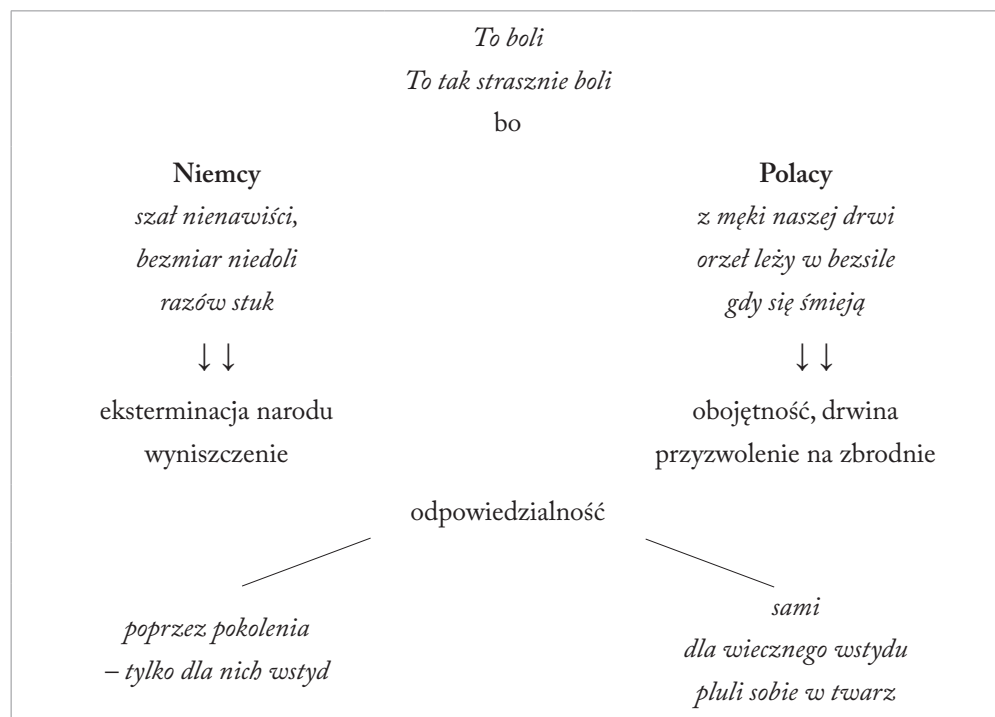
- Wyobraź sobie, że jesteś jednym z dzieci za murem getta. Opowiedz, co widzisz po drugiej stronie muru.
 - Wyobraź sobie, że jesteś dzieckiem z karuzeli i oceniasz sytuację po latach. Następnie powiedz: Co wtedy myślałeś? Jakie są twoje odczucia dzisiaj? (Poproś uczniów o ułożenie wpisu do pamiętnika – jedna kartka z okresu zabawy na karuzeli, druga z teraźniejszości – i porównajcie odbiór tej sytuacji wtedy i po latach).
 - Zastanów się, jak mogli się czuć Żydzi po drugiej stronie muru, widzący rozbawione dzieci na karuzeli.
 - Czy ty lub osoby, które znasz, byliście kiedyś wyłączeni z życia grupy? Jeżeli tak, to jak sądzisz, dlaczego tak się stało?
 - Czy przypominasz sobie sytuację, w której ktoś został odrzucony przez grupę? Opisz tę sytuację. Jak sądzisz, jakie są uczucia osoby odrzuconej? Jakie motywy prawdopodobnie kierują ludźmi, którzy odrzucają innych, lub tymi, co pozostają obojętni wobec osób, które mogą czuć się odrzucone?
- 3.** Poproś uczniów, by przeczytali wiersz Mordechaja Gebirtiga pt. *To boli* (załącznik 9), i dokonajcie jego interpretacji.
- Wyjaśnij tytuł wiersza.
 - Zinterpretuj następujące słowa:

To boli
to tak strasznie boli,
gdy nie obcy, wróg,
lecz ten, co w niewoli
tak samo, jak my
młody polski chłopiec i polska dziewczyna
z męki naszej drwi...
...że wśród bród żydowskich
podeptanych w pył
piękny orzeł polski, dumny orzeł biały
leży tu w bezsile.

W obliczu Zagłady

Część II. Bierni świadkowie

- Kim jest podmiot liryczny w wierszu? Co o nim wiemy na podstawie tekstu?
- Co znaczą słowa „pospólny wróg nasz”?
- Kogo i za co oskarża? Dokonaj analizy wiersza. Wypełnij schemat:

- Dlaczego autor wiersza inaczej ocenia zachowanie Polaków, a inaczej Niemców?
- Dlaczego bardziej go boli zachowanie Polaków niż Niemców?
- Czy według ciebie poniższa myśl, wypowiedziana przez jednego z bohaterów opowiadania Hanny Krall pt. *Hipnoza*, mogłaby być dopełnieniem tekstu wiersza?

„...uważa, że Żydzi jeszcze się nie uporali ze swoją polską sprawą. Z niemiecką tak, ale to było łatwiejsze. Łatwiej wybacza się zadawaną śmierć niż poniżenie. Sprawy z Polakami to pamięć o poniżeniu i odtrącone uczucie”.

Hanna Krall, *Hipnoza*, Warszawa 1989, s. 52.

W obliczu Zagłady

Część II. Bierni świadkowie

4. Zaproponuj uczniom, by po obejrzeniu filmu pt. *Wielki Tydzień* Andrzeja Wajdy lub przeczytaniu opowiadania Jerzego Andrzejewskiego (*Wielki Tydzień*) wypełnili następującą tabelkę:

Przykładowy zapis tabeli:

Postaci	Charakterystyczne zachowanie lub wypowiedź	Postawy i odczucia
Dozorczyni	Wystraszona otworzyła bramę	<ul style="list-style-type: none"> • strach, obawa
Kobieta z sutereny	<p>– Za jakie grzechy człowiek tak musi cierpieć?</p> <p>– Niech pani siada – przysunęła Irenie stołek.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • złość i jednocześnie litość • pomoc
Malecki	<p>Cierpienie Ireny nie było jego własnym [...]</p> <p>[...] było w nim wówczas więcej niepokoju i przerażenia niż prawdziwej miłości do tych ludzi bezbronnych, zewsząd osaczonych [...]</p> <p>[...] wplątywała się w nie [uczucia] szczególnie bolesna i poniżająca świadomość mglistej i nieokreślonej współodpowiedzialności za bezmiar okrucieństw i zbrodni, jakim wśród milczącego przyzwolenia całego świata poddawano od kilku lat żydowski naród.</p> <p>Czy miał prawo narażać Annę na podobne niebezpieczeństwo?</p>	<ul style="list-style-type: none"> • bezradność • przerażenie • zawstyżenie • upokorzenie • współodpowiedzialność • litość • pomoc

W obliczu Zagłady

Część II. Bierni świadkowie

Postaci	Charakterystyczne zachowanie lub wypowiedź	Postawy i odczucia
Ludzie	[...] stała gromadka ludzi bezpiecznie przypatrujących się walce. Na wiadomość, że widać zabitego Żyda, ludzie poczuli gromadzić się i przypatrywać. [...] nadciągali coraz to nowi ludzie, ciekawi ujrzzenia z bliska terenu walki.	<ul style="list-style-type: none"> • ciekawość • obojętność • zaciekawienie na zasadzie sensacji
Chłopak w kombinezonie	– Popatrz, Heniek! Widzisz zabitego Żyda?	<ul style="list-style-type: none"> • zaciekawienie na zasadzie sensacji
Jego kolega	– Fajnie wisi, nie?	<ul style="list-style-type: none"> • zaciekawienie na zasadzie sensacji
Włodek Karski	[...] stał poblądły, z gniewnie ściągniętymi brwiami [...]	<ul style="list-style-type: none"> • przerażenie
Piotrowska	Może ona zaprzeczy, że nie jest Żydówicą? A kto by ciebie dotykał! Do getta wracaj, tam sobie znajdź Sruła!	<ul style="list-style-type: none"> • wrogość • antysemityzm

5. Poproś uczniów, by przeczytali list pożegnalny Szmula Zygielbojma do prezydenta i premiera RP (załącznik 3), i przedyskutuj z nimi następujące zagadnienia:

- Kogo Szmul Zygielbojm obarcza winą za zagładę Żydów?
- Czy zgadzasz się z jego opinią o pośredniej odpowiedzialności całego świata za zagładę Żydów?

W obliczu Zagłady

Część II. Bierni świadkowie

- Jak autor listu ocenia działalność rządu polskiego dotyczącą informowania światowej opinii publicznej o Zagładzie?
 - W jaki sposób Szmul Zygielbojm uzasadnia swój czyn? Co chce przez to osiągnąć? Jakie są jego marzenia odnośnie do przyszłości Żydów polskich?
 - O co apeluje do prezydenta i premiera RP? Dowiedz się, czy apel ten spotkał się z odzewem w świecie.
 - Opisz uczucia, które towarzyszyły piszącemu ten list. Zapisz je w widocznym miejscu (na tablicy, arkuszu papieru).
 - Jak sądzisz, dlaczego Szmul Zygielbojm zdecydował się wyrazić swoje uczucia w formie listu?
6. Przekaż uczniom podstawowe informacje na temat działalności Rządu RP na Uchodźstwie na rzecz informowania świata o zagładzie Żydów (m.in. misje Jana Karskiego). Scharakteryzuj także działania dyplomatów polskich i zagranicznych, których celem było ratowanie Żydów (np. Henryka Sławika, Raoula Wallenberga, Chiune Sugihary).
7. Przedyskutuj z klasą kwestie możliwości i ograniczeń zorganizowania skutecznej akcji pomocy Żydom przez społeczność międzynarodową. Przedstaw różne pomysły, które były zgłaszane aliantom przez instytucje żydowskie (np. pomysł zbombardowania torów kolejowych prowadzących do Auschwitz czy rozrzucania na terenie Niemiec ulotek informujących o zagładzie Żydów).
- Czy twoim zdaniem zrobiono wszystko, aby uratować możliwie najwięcej istnień ludzkich?
 - Jeśli zastanowimy się nad współczesnym światem, to czy można powiedzieć, że obecne rządy robią wszystko, co w ich mocy, żeby przeciwdziałać zbrodniom ludobójstwa?
 - Czy są ci znane inne przykłady ludobójstwa i zbrodni przeciwko ludzkości? Jak na takie wydarzenia reaguje międzynarodowa opinia publiczna?
 - Odszukaj informacje na ten temat w domu, a potem przeprowadź debatę: Kto w naszych czasach najczęściej oferuje pomoc? Jaka jest rola organizacji międzynarodowych i pozarządowych w przeciwdziałaniu ludobójstwu? W jaki sposób działają takie organizacje, jeśli dojdzie do tej zbrodni?

Huśtawki-lódki i karuzele na pl. Krasieńskich przy murze getta w Warszawie. Zdjęcie wykonał Jan Lisowski w kwietniu 1943 r. Na pierwszym planie stoi jego narzeczona. Z lewej strony kadru widać karuzelę ustawioną na rogu ul. Długiej i pl. Krasieńskich, w środku są widoczne huśtawki-lódki z siedzącymi chłopcami, po prawej stoi duża karuzela.

Źródło: Archiwum Żydowskiego Instytutu Historycznego w Warszawie.

Fragment wiersza Czesława Miłosza**Campo di Fiori**

[...]

Wspomniałem Campo di Fiori
W Warszawie przy karuzeli,
W pogodny wieczór wiosenny,
Przy dźwiękach skocznej muzyki.
Salwy za murem getta
Głuszyła skoczna melodia
I wzlatywały pary
Wysoko w pogodne niebo.
Czasem wiatr z domów płonących
Przynosił czarne latawce,
Łapali płatki w powietrzu
Jadący na karuzeli.
Rozwiewał suknie dziewczynom
Ten wiatr od domów płonących,
Śmiały się tłumy wesołe
W czas pięknej warszawskiej niedzieli.

[...]

Warszawa – Wielkanoc, 1943

Źródło: Czesław Miłosz, *Wiersze*, tom 1, *Dziela zebrane*, Kraków 2001.

Wiersz Mordechaja Gebirtiga

To boli

To boli

to tak strasznie boli...

Nie szał nienawiści, którą płonie wróg,

nie bezmiar niedoli

i nie razów stuk.

Nie gwiazda Syjonu

na Żyda ramieniu

na znak, że to Żyd,

bo to będzie dla nich –

dla nich – aż do zgonu –

poprzez pokolenia –

tylko dla nich

wstyd.

To boli

to tak strasznie boli,

gdy nie obcy, wróg,

lecz ten, co w niewoli

tak samo, jak my

młody polski chłopiec i polska dziewczyna

z męki naszej drwi...

...że wśród bród żydowskich

podeptanych w pyle

piękny orzeł polski, dumny orzeł biały

leży tu w bezsile.

Gdy się z tego śmieją,

kiedy hańbi Żydów

pospólny wróg nasz –

to tak, jakby sami

dla wiecznego wstydu

pluli sobie w twarz...

...choć – jak my – w niewoli.
I to właśnie boli,
to tak strasznie boli...

przetoczył Jerzy Ficowski

Źródło: Zbiory Jerzego Ficowskiego, dzięki uprzejmości Elżbiety Ficowskiej i Anny Teodorowicz-Ficowskiej.

List pożegnalny Szmula Zygielbojma, żydowskiego przedstawiciela w Radzie Narodowej w Londynie, który popełnił samobójstwo na znak protestu przeciw bierności świata wobec zagłady Żydów

11 maja 1943

Do Pana Prezydenta RP

Władysława Raczkiewicza

Do Pana Prezesa Rady Ministrów

Generała Władysława Sikorskiego

Panie Prezydencie,

Panie Premierze,

Pozwalam sobie skierować do Panów ostatnie moje słowa, a przez Panów – do Rządu i społeczeństwa polskiego, do Rządów i narodów państw sprzymierzonych, do sumienia świata:

Z ostatniej wiadomości z Kraju wynika bez żadnych wątpliwości, że Niemcy z całym bezwzględny okrucieństwem mordują już obecnie resztki Żydów w Polsce. Za murami gett odbywa się obecnie ostatni akt niebywałej w dziejach tragedii.

Odpowiedzialność za zbrodnię wymordowania całej narodowości żydowskiej spada przede wszystkim na sprawców, ale pośrednio obciąża ona ludzkość całą, Narody i Rządy Państw Sprzymierzonych, które do dziś dnia nie zdobyły się na żaden czyn konkretny w celu ukrócenia tej zbrodni. Przez bierne przypatrywanie się temu mordowi milionów bezbronnych i zmaltretowanych dzieci, kobiet i mężczyzn, stały się jego współwinowajcami. Muszę też stwierdzić, że aczkolwiek Rząd Polski w bardzo dużym stopniu przyczynił się do poruszenia opinii świata, jednak nie dostatecznie, jednak nie zdobył się na nic takiego nadzwyczajnego, co by odpowiadało rozmiarom dramatu, dokonywanego się w Kraju.

Z blisko 3 i pół miliona Żydów polskich i około 700 000 Żydów deportowanych do Polski z innych krajów żyło jeszcze w kwietniu tego roku, według doniesień oficjalnych kierownictwa podziemnego „Bundu”, przesłanych nam przez Delegata Rządu, około 300 000. A mord trwa nadal bez przerwy. Milczeć nie mogę i żyć nie mogę, gdy giną resztki ludu żydowskiego w Polsce, którego reprezentantem jestem.

Towarzysze moi w getcie warszawskim zginęli z bronią w ręku, w ostatnim porywie bohaterskim. Nie było mi dane zginąć tak jak oni, razem z nimi. Ale należę do nich, do ich grobów masowych.

Przez śmierć swą pragnę wyrazić najgłębszy protest przeciwko bezczynności, z jaką świat się przypatruje i pozwala lud żydowski wytepić. Wiem, jak mało znaczy życie ludzkie, szczególnie dzisiaj. Ale skoro nie potrafiłem tego dokonać za życia, może śmiercią swą przyczynię się do wyrwania z obojętności tych, którzy mogą i powinni działać, by teraz jeszcze, w ostatniej bodaj chwili, uratować od niechybnej zagłady tę garstkę Żydów polskich, jaka jeszcze żyje.

Życie moje należy do narodu żydowskiego w Polsce, więc je daję. Pragnę, by ta garstka, która ostała się jeszcze z kilkumilionowego żydostwa polskiego, dożyła wraz z masami polskimi wyzwolenia, by mogła oddychać w Kraju i w świecie wolności i sprawiedliwości socjalizmu za wszystkie swe męki i cierpienia nieludzkie. A wierzę, że taka właśnie Polska powstanie i że taki właśnie świat nastąpi.

Ufam, że Pan Prezydent i Pan Premier skieruje powyższe moje słowa do wszystkich tych, dla których przeznaczone są, i że Rząd Polski natychmiast rozpocznie odpowiednią akcją na terenie dyplomatycznym i propagandowym, ażeby jednak tę resztkę żyjących jeszcze Żydów polskich uratować przed zagładą.

Żegnam wszystkich i wszystko, co mi było drogie i co kochałem.

Szmul Zygielbojm

Źródło: Kazimierz Iranek-Osmecki, *Kto ratuje jedno życie... Polacy i Żydzi 1939–1945*, Londyn 1968, s. 213–214.